

МССЦ

БЕОГРАД

10–14. 9. 2003.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**ГРАМАТИЧКИ ОПИС
СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

33 / 1

БЕОГРАД, 2004.

Стана Ристић
Београд

ЈОШ НЕКА ЗАПАЖАЊА О НЕГАЦИЈИ И О НЕГИРАНИМ ИМЕНИЦАМА

1.0. У раду ће бити представљене још неке карактеристике именица са префиксом *не-*, чиме се надовезујемо на досадашње изучавања ове проблематике.¹ До сада смо у вези са негираним именицама размотрили опште функционално-стилске аспекте њихове употребе, представљајући углавном централни, стабилни део овог творбеног типа кога чине префиксалне и префиксално-суфиксалне неутралне именице, нпр.: *независносћ*, *неисправносћ*, *некорисносћ*, *нейромишљеносћ*, *немилосћ*, *неправилносћ*; *незналашћиво*, *незадовољсћиво*; *незнање*, *нејосћојање*, *ненайадање*; *неисћина*, *недело*, *нејравда*, *немар*, *немир*, *нерад*; *ненаучник*, *нејесник*, *несрбин*, *неалбанац*, *неевројљанин* и др. (Ристић 2002). Разматрали смо и однос конкуренције именица са префиксом *не-* и именица са префиксима *надри-* и *назови-*, на примерима типа: *нејесник*, *ненаучник*, *нечовек*, *немајка*; *надримажсћор*, *надрилекар*, *надријесник*; *назовијесник*, *назовидокћор*, *назовиљуди*, *назовимајка* и др. (Ристић 2002а).

1.1. У овом раду биће размотрени неки проблеми у вези са функционисањем негације *не* и префикса *не-*, односно у вези са синтаксичком и лексичком негацијом, како се ове појаве у српском језику данас именују (в. Ковачевић 2000: 117-143). Пратећи и даље проблеме у вези са продуктивношћу префикса *не-* у творби именица, биће разматран статус негираних именица које се јављају на периферији лексичког система, типа: *невџила*, *нејоменик*, *независница*, *недџг*; *недејше*, *немајка*, *несин*, *незеј*, *немуж*; *нејад*, *немука*, *нељубав*, *несан* и др.

2.0. Истакнути проблеми постављају се на основу различитих показатеља, с једне стране онога што нуде досадашња истраживања, а с друге онога што показује 14. и 15. том Речника САНУ, у коме су у обиму од скоро једног тома представљене лексичке јединице са префиксом *не-*. Наиме, у досадашњем проучавању истиче се ограничена продуктивност

¹ О овим именицама и досадашњим истраживањима у вези са њима у нашој литератури в. Ристић 2002, 2002а.

овог творбеног модела и у ранијим епохама довуковског времена и у савременом српском (српскохрватском) језику (Грицкат 1961/62: 115-136), или се његова појачана продуктивност у савременом језику доводи у везу са променама и развојем функционалних стилова, као и са најновијом појавом експресивизације говора и језика (Клајн 1996: 49-50; Оташевић 1995/96: 93-94; 2000: 752). Корпус наведених томова Речника САНУ, који обухвата временски период од скоро два века у развоју српског језика, представља велики број негираних творбених јединица, истина различитог статуса у погледу продуктивности, учесталости, функционално-стилске и нормативне раслојености.

2.1. Размотрићемо неке аргументе којима се указује на ограничену продуктивност овог творбеног модела, а у ширем смислу и на однос између синтаксичке и семантичке, односно лексичке негације. Неки од аргумената се у наведеном раду И. Грицкат заснивају на двојакој улози, функцији негације у одричним реченицама: негација уз предикат – реченична негација и негација уз било који други реченични члан – семантичка негација.² У вези с тим она је истакла „... да постоје језици, међу које спада и српскохрватски, у којима се и при семантичком негирању појединих појмова у реченици или реченичних чланова тежи ка формалном негирању личног глаголског облика” (Исто: 117). Међутим, без обзира на истакнуту тежњу негације у српском језику и на могућност контекстуалног разграничавања реченичне и семантичке негације на пропозиционом плану како истиче ова ауторка у свом раду, за целокупни семантички садржај исказа веома је важна и формална позиција негације. Њена позиција уз непредикативни реченични члан, без обзира да ли је у питању партикула *не* или префикс *не-*, јавља се и као сигнал додатних прагматичких садржаја и стилских ефеката, што је веома битан разлог да се обе њене примарне функције, и функција реченичног оператора и функција семантичког оператора, задрже и да напоредо егзистирају у српском језику. Негирање предиката („личног глаголског облика”), логичке везе између субјекта и предиката, представља примарну синтаксичку функцију партикуле *не* која формира истиносно/фактивно значење исказа. Префикс *не-* реализује сасвим другачију, али опет примарну функцију – функцију семантичког оператора и модификује пропозиционо значење основне речи (исп. Арутјунова 1998: 830- 833). Наведене опште карактеристике примарних функција негације, евидентне не само у српском него и у многим језицима, показују да њихову узајамну замењивост и конкурентан однос у једном језику онемогућавају синтаксички, семантички, прагматички и функционално-стилски фактори, што ће у даљем излагању бити и показано.

² Појмови „синтаксичка” и „семантичка” негација углавном се односе на синтаксички план функционисања партикуле *не*, и то први појам се односи на негацију у сфери предиката, а други појам у сфери било ког другог реченичног члана. Функционисање негације *не* на синтаксичком и творбеном плану одваја се појмовима „синтаксичка (граматичка)” и „лексичка” негација, први обухвата негацију партикуле *не* на синтаксичком плану, а други негацију префикса *не-* на творбеном, лексичком плану.

2.2. Неки од тих фактора истакнути су и у разматраном раду И. Грицкат, али их ауторка не узима у обзир за главне закључке који се односе на домен нормативности, стандардности појава. Међутим, њено издвајање и разматрање нормативних појава и уочавање експресивне маркираности, као параметара за одређивање статуса негираних творбених јединица у историјском развоју српског језика, скренуло је пажњу на функционално-стилске проблеме, чије аспекте треба даље истраживати. Тако она значења одрицања у сфери творбе у српскохрватском језику оцењује као веома ретка ван најстаријих категорија, а неке сложене речи са нијансом ублажавања негативне особине (*нелей, недобар, нелен* и *нељубак*), за ову ауторку, звуче као да су вештачки направљене. Необичност ових префиксалних образовања потврђује и ставом из Рјечника ЈАЗУ по коме се лексикализације одрицања са префиксом *не-* типа: *нечлан, нехрвай̄, нейушач* вреднују као веома ретка и као књишке речи настале према немачком језику (Исто: 122; Речник ЈАЗУ, под *не*). Овакве лексикализације, првобитно синтаксичких спојева, како истиче И. Грицкат, нису карактеристичне за српскохрватски језик који, када је реч о „неекспресивном казивању” и домену нормираног, тежи да негира лични глаголски облик у предикату. „Експресивно казивање може увек, па и у овом случају, да стоји ван норми” (Исто: 124, 127), и зато га ауторка не узима у обзир за своје главне закључке. Међутим, оваква експресивна маркираност која најчешће опонира неутралности, никако се не би могла смештати изван нормативности, нити изузети у разматрању статуса негације *не* у српском језику, тим пре што ова негација преко експресивних лексичких јединица, међу које спадају и многе сложене именица са префиксом *не-*, регулише неке односе у лексичком систему српског језика, од којих су најзначајнији функционално-стилски односи. Ако је стање у ранијим, довуковским периодима српског (српскохрватског) језика било другачије, како на основу Рјечника ЈАЗУ и других старијих извора тврди И. Грицкат, онда се не може прихватити њена тврдња о непроменљивости стања у српском (српскохрватском) језику новијег вуковског периода до данас. Ову тврдњу, поред Речника САНУ, демантују потврде и продуктивност творбених јединица са префиксом *не-* показани у другим речницима савременог језика: Вуковом, Матичином и Московљевићевом.

2.3. Оваква тврдња и са истакнутим ограђивањем, као и друга мишљења о ограниченој употреби одричних творбених јединица, могу се довести у питање са више аспеката. Прво, велики број немаркираних, неутралних негираних именица и регуларност њихове употребе у централном делу лексичког система савременог српског језика, које показује Речник САНУ, демантује овакве тврдње (в. и Ристић 2002). Затим, честа употреба префикса *не-* код именичких, придевских и прилошких сложеница истиче се у Рјечнику ЈАЗУ; истина не са значењем одрицања него супротности (*немар, неслога, нечис̄и, несре̄шан* и *нерадо* према *мар, слога, чис̄и, сре̄шан* и *радо*). Већ се у овом речнику указује на разлику између две примарне функције негације *не*, функцију синтаксичке и функцију лексичке

негације, и на немогућност њихове међусобне замењивости у српском језику. Ова разлика се у речнику показују на примеру одричне реченице *Није био срећан* и реченице са значењем супротности *Био је несрећан*, при чему је ова друга, како се истиче у речнику, исто тако „позитивна”, афирмативна као и реченица *Био је срећан*.³

2.4. Истакнута разлика, важна не само за утврђивање карактеристика синтаксичке и лексичке негације него и за сагледавање њихових међусобних односа, као да се занемарује или поједностављује у каснијим истраживањима ове проблематике. Тако се код М. Ковачевића тврди „... да се свака унутарлексичка негација може замијенити граматичком, док обрнута замјена најчешће није могућа, јер је сфера употребе граматичке негације у српском језику неупоредиво шира” (Ковачевић 2000: 134). Разматрајући однос антонимије, негације, градације и литоте поред осталог и зато да би указао на стилематичност литотизације помоћу синтаксичке негације, Ковачевић не само да занемарује и стилематичност лексичке негације него и истакнуте разлике између синтаксичке и лексичке негације због којих се однос између ова два примарна начина исказивања негације не може безусловно одређивати као однос конкуренције и замењивости. Пренаглашавајући улогу синтаксичке негације, он занемарује могућност замењивања синтаксичке негације лексичком негацијом и функционално-стилске ефекте такве замене, иако ту могућност показују чак и примери негираних придева из парова контрадикторних антонима, наведени у његовом раду, па нпр. придеве *неинтересантан* (*интересантан*), *неизражајан* (*изражајан*), *неосећајан* (*осећајан*), *неморалан* (*моралан*) итд., у неутралним контекстима могу заменити еквивалентне синтаксичке негације, нпр.: *који није интeресантан/осећајан, моралан* и сл., наравно ако се занемаре други семантички, прагматички и стилски фактори, који често ту замену не допуштају.⁴

3.0. У даљем разматрању на примерима употребе негираних именица, заправо ће се показати неке могућности замењивања синтаксичке негације лексичком негацијом⁵ у исказивању неистиносног, нефактивног садржаја пропозиције, као и функционално-стилски и прагматички ефекти овакве замене. Да би се донекле показали донети ове појаве, одабрани су ретки примери негираних именица са значењем одрицања и њихове необичне употребе, који се јављају у стеротипним текстовима из фолкло-

³ О могућности премештања „подизања” синтаксичке негације и о лексичко-синтаксичкој детерминисаности овог процеса у савременом српском језику в. Московљевић 1996: 89-98; в. т. 4.1. и нап. 9.

⁴ Оваквим фокусирањем проблема негације не само на синтаксички план, у други план се потискују лексичкосемантички и прагматички аспекти овог проблема, што не иде у прилог интердисциплинарним лингвистичким истраживањима, чији недостатак у српској лингвистици запажа и истиче сам Ковачевић у наведеном раду.

⁵ На могућности ове замене на другим примерима употребе негираних именица већ је указано у раду Ристић 2002а.

ра и народног говора, што се, опет, може узети и као потврда старине и континуитета разматране појаве у српском језику.

3.1. У корпусу Речника САНУ нашли смо пример употребе негираних именица у епској формули народне приче: Кад је /Вујан/ био даље од куће ... зачуо с лијеве стране: „О вило, *невило!*” А она ће ... прва: „Пошаљи ми *сӣио несӣио* по *дје̄ӣе̄ӣу недје̄ӣе̄ӣу!*” (Чајкановић Веселин, Речник САНУ). Истакнуте негиране именице: *невила*, *несӣио* и *неде̄ӣе* обрађене су као посебне одреднице, са овом истом потврдом њихове употребе, али са различитом дефиницијом, што ће се у даљем излагању показати (в. т. од 5.1. до 5.3). Загонетност епске формуле заснована је на игри речи, а нефактивност њеног садржаја, задавање задатка који се не може испунити, исказана је не предикатима него наведеним негираним именицама. Игра речи се остварује употребом негираних именица уз ненегиране које су им у основи, у некој врсти антитезе уобичајене и за разговорни народни језик код најстаријих именичких образовања типа: *небра̄ӣ*, *несин*, *незе̄ӣ* и др. (*бра̄ӣе небра̄ӣе*, *сине несине*, *зе̄ӣе незе̄ӣе*; в. пр. из т. 5.2).

3.2.1. У примеру: *Зорне неvjес̄ӣе убили је неjади* (Врчевић Вук, Речник САНУ) негирана именица *неjад* функционише на идиолекатском плану као експресив говорног чина антиклетве одричући фактивност перлокуцијског ефеката клетве да некога задеси зло, а у нашем примеру ефекта урокљивости која по народном веровању прати лепоту, доброту и сл. Употреба синтаксичке негације у клетвама, било за исказивање клетвеног садржаја било за његову неутрализацију и превођење овог формулаичког експресивног чина у антиклетву и сл. оптативне изразе, јавља се уобичајено у фолклору, у народном и разговорном језику, па у Речнику САНУ имамо и ове примере наведене код партикуле *не* 4.в.: *Не било га!*; *Не вра̄ӣио се!*, кад су у питању клетве, и примере: *Гром ӣе не убио!*; *Јади га не били!*; *Не било урока!*, за антиклетве и оптативне изразе.⁶ У народним песмама срећу се и примери синтаксичке употребе негације у клетвама, у којима негација клетву преводи у заклетву: *Не била ӣи моја рана кле̄ӣа*, /*Немој, сине, г̄оворӣӣи криво*.⁷ Неочекивана употреба негиране именице, односно лексичке негације уместо синтаксичке у контексту клетве наизглед не мења ништа на комуникативно-прагматичком плану, јер, као и уобичајена употреба негираних предиката, употреба негиране именице чувајући форму клетве прикрива праве интенције,

⁶ У мом говору се такође употребљавају ови формулаички експресивни искази или у фамилијарном говору или у обраћању деци, па се некоме каже: *Бо̄jад ӣе (га, је) не убио (какав си/је)!*; *Ђаво/вра̄г ӣе не одио!* са различитим значењем: са значењем опраштања, не узимања за зло некоме што се понаша неозбиљно, несташно, затим са значењем прекора, па чак и псовке, али углавном, а поготову кад су упућени деци, ови искази имају магијску, заштитну функцију.

⁷ Клетве са овквом употребом синтаксичке негације се у раду Малобабић 1999: 853-854 издвајају као клетве са сувишном негацијом. Ауторка истиче да функција одричне речце *не* у овим клетвама није уобичајена јер не показује да се неће клетва остварити, него да *не* има семантичку вредност ублажавања клетве (Исто: 854).

намере говорника да неутрализује клетвени садржај. Међутим, њена неочекивана употреба појачава експресивност, а тим и магијску снагу формулаичког исказа антиклетве, што се на плану идиолекта реализује као додатни стилски и прагматички ефекат. Именица *нејад* је необична и као пример ретког повезивања префикса *не-* са именицама које имају негативно значење.

3.2.2. Осим наведеног примера необичне употребе именице *нејад* у народном говору, имамо и пример из књижевног језика: *Доњу од немукe очи искайаше, вайећ сунце и кишу* (Божич Мирко, Речник САНУ), у коме писац употребом негиране именице *немука* исказује неистинитост пропозитивног садржаја, што је основна функција синтаксичке негације, а на књижевноуметничком плану реализује и стилску фигуру ироније.

4.0. Иако су примери наведеног типа ретки и необични, вредни су пажње, јер показују домете појава у вези са негацијом, од којих се неке чувају само у оваквим периферним случајевима, омеђујући језичко пространство партикуле *не* у српском језику. Одражавајући само најопштије функционалне и семантичке карактеристике ове партикуле – модификовање истиносног/фактивног садржаја пропозиције, префикс *не-* код негираних именице са периферије овог творбеног модела релативизује установљену разграниченост појава из овог домена, а самим тим и строгу разграниченост између лексичке и граматичке негације. Анализирани примери показују да се партикула *не* по својим општим карактеристикама, без обзира на то што су многе од њих најобичније и најевидентније у граматичким, синтаксичким конструкцијама, уклапа у општи парадигматски систем партикула и да, без обзира на позицију у исказу/дискурсу, увек реализује функцију модификације пропозитивног садржаја јединице која јој је у сфери деловања. Тако је и у свим анализираним примерима са негираним именицама (примерима формално лексичке негације), деловање префикса *не-* усмерено на план целог исказа или дискурса, па се њиме одриче фактивност/истинитост њиховог садржаја.

4.1. Исказивање неистинитости, нефактивности садржаја пропозиције негираним именицама уместо негираним предикатима представља по правилу значајно стилско средство, што је још један разлог да се проблем употребе негације разматра и на стилском плану.⁸ Чини нам се да се овакви примери употребе негације могу довести у везу са појавом померања, „подизања” негације, појавом која је карактеристична за многе језике, а коју је као појаву везану за одређену класу глагола у српском језику представила Јасмина Московљевић.⁹ Ако би даља истраживања лексич-

⁸ О стилским аспектима партикуле *не* в. већ наведени рад Ковачевића.

⁹ Иако је појава у досадашњем изучавању разматрана као синтаксички процес који захвата предикате зависних и уклопљених клауза сложене реченице, Ј. Московљевић проширује њене оквири одредбујући је као лексичко-синтаксички процес „који карактерише јасно ограничен и коначан подскуп глаголских лексема” (Московљевић 1996: 97).

ке, односно семантичке негације потврдила нашу претпоставку, онда би анализирани и сл. примери употребе негираних лексичких јединица у функцији синтаксичке негације појаву „подизања” негације, која је до сада ограничавана само на предикате одређене класе глагола, проширили и на функционално-стилски план исказа/дискурса. Тако би се појава, која је и у разматрањима Ј. Московљевић дефинисана као лексичко-синтаксички процес везан за одређене класе глагола, могла приписивати лексичко-синтаксичким карактеристикама саме негације, карактеристикама које у свом лексичком потенцијалу садржи партикула *не*, што смо, на основу досадашњег бављења лексичкосемантичким аспектом партикула, скло-нији да прихватимо.

4.2. Наша досадашња истраживања су показала да је систем функционисања партикула јако разнородан, али и конзистентан, јер се помоћу ограниченог броја параметара може представити општим заједничким карактеристикама које одређују (задају) оквир језичког пространства партикула. Издвајање и описивање различитих појава у вези са партикулама, па и у вези са партикулом *не*, схватамо и као покушаје описивања управо тог језичког пространства њиховог деловања. При томе учесталост неке појаве у овом домену, иначе значајна за однос центра и периферије у језичком систему, никако не би смела да буде разлог ограничавања задатог пространства партикула, јер и најређи случајеви и привидни екстреми и изузеци, како су показала наша и друга досадашња истраживања, само потврђују општа правила и чувају конзистентност система у целини.

5.0. Разматране негиране именице због своје необичности и нераспрострањене употребе остале су изван досадашњих лингвистичких интересовања. Међутим, оне се по својим творбеним и семантичко-прагматичким карактеристикама регуларно уклапају у одређене лексичкосемантичке групе негираних именица. Да би се то показало, у даљем излагању биће представљене опште карактеристике актуелних група именичких образовања са префиксом *не-*.

5.1. Именица *невила*, која је у Речнику САНУ маркирана као покрајинска реч и дефинисана на следећи начин: у *иџри речи са „вила”*: она која није вила, иако необична, припада групи негираних именице из митолошке, празноверне сфере, типа: *нејоменик, нејоменица, независница, нџдџ, нџжид, нџздрџв*, које не реализују значење одрицања, него се употребљавају као номенклатурни називи. Значење одрицања у наведеном примеру, које је по речничкој дефиницији неосновано приписано само лексеми *невила*, реализује се на плану читаве епске формуле. Наведена негирана именица, као и друге негиране именице у примеру, нема сопствено одређено значење, него тек у игри речи заснованој на антитези у облику епске формуле исказује нефактивност садржаја целе формуле. Негиране именице из ове групе често се употребљавају и као народни називи за појмове из медицине, ботанике и зоологије, што је у тесној вези са њиховом примарном номенклатурном сфером употребе. Ове

негиране именице, карактеристичне за народни језик, имају заједничке опште карактеристике, које, осим одговарајућих квалификатора, захтевају комплекснију метајезичку обраду, што ће се показати на одабраним примерима из Речника САНУ:

непоменик еуф. **1.** празн. *онај или оно чије се право име из сујеверја не сме сјоменути или се нерадо јомиње* **а.** *ђаво, нечасиви*; **б.** *вук*; **в.** *мед. назив за разне (обично тешке) болести код људи или сјоке 1) и вет. в. јросирел 2) гнојно зајалење јрсјију и шаке 3) црвени ветар 4) скорбути*; **2.** *онај или оно чије се име из мржње, антијатије и сл. не сјомиње; оно што не ваља ни јоменути, изрећи* ;

непоменица **1.** еуф. празн. *змија, гуја*; **2.** *ушће она која се радо не јомиње*;

недуг **1.а.** еуф. *болест, најчешће тешка, неизлечива ... затим физички недосјак, невоља, јроблем*; **2.** *грешно дело, грех*;

независница обично у изразу: *грозница независница* мед. нар. *гротница која траје више од годину дана*;

нежид покр. **1.** празн. еуф. *ђаво, сјона, зао дух*; **2.** *мед. црни јриши*;

нездрав покр. **1.** *врста кожне болести...*; **2.** *будаласта особа* (није назначено еуфемистичко значење мада је реализовано).

Еуфемистичка употреба која карактерише негиране именица ове групе на комуникативном плану се реализује као говорна стратегија маскирања, камуфлирања правог садржаја, што је такође својеврсна игра имена и значења, и што се јавља као семантичко-творбени потенцијал именица ове парадигме, којој припада и именица *вила*. Тако је и она могла мотивисати употребу негираног облика *невила* у анализираном примеру. Говорна стратегија скривања, камуфлирања садржаја повезује употребу ове именице и других именица из истог примера (*недејте, несјо*) са употребом осталих анализираних негираних именица (*немука* и *нејад*), које ту стратегију остварују или преко ироније или преко неутрализације клетвених садржаја. У свим овим случајевима једини експонент те стратегије реализује се на творбеном плану и то преко префикса *не-*. Именица *невила* има ограничену употребу и неодређено значење, али у дискурсу из народног фолклора реализује све опште творбене и семантичко-прагматичке карактеристике негираних именица своје парадигме. Она је на плану комуникације преко говорне стратегије потврдила припадност одређеној лексикосемантичкој групи именица, а тим и регуларност свог функционисања. Нераспрострањена и необична употреба ове именице и њеног творбеног форманта *не-*, одређује им периферни статус у парадигми, али их не чини изузетком, како се иначе из различитих лингвистичких и нелингвистичких разлога третирају овакви случајеви. Ова именица као и многе друге са периферије лексичког система јављају се заправо као чувари крајњих граница језичког пространства класе којој припадају и

њихових заједничких, општих карактеристика. У богато разуђеним системима, какав је и полисемни систем партикуле *не*, ови ретки примери често се јављају као једине потврде конзистентности система.

5.2. Именица *недејџе*, која је у Речнику САНУ дефинисана исто као и *несијџо*: у нар. приповеци, у игри речи са „дете”, *без одређеног значења*, припада, такође старом слоју негираних именица којима се исказују родбински односи, и односи међу половима, типа: *немајка, небрајџ, незетџ, несин, некум, недевер; немуж*.¹⁰ Именице овог типа у Рјечнику ЈАЗУ окарактерисане су као ретка образовања са значењем 'зао' (нпр. *небрајџ, нечовјек, невријеме*; под *не*). У Речнику САНУ, такође су потврђене углавном старијим изворима из народног језика и покрајинских говора. Фреквентност њихове употребе је ограничена, али су им значења разноврсна.

Одабраним примерима и начином њиховог представљања у Речнику САНУ показаћемо најбитније карактеристике овог типа именица.

немајка *мајка без мајџеринских осећања, зла, рђава мајка* (пр. су углавном старији, до Ј. Дучића: *Немајка* ради о глави сина јединца; употребљава се и у обраћању).

несин *син који се не јонаша јрема родијџељу онако како би јџреба-ло, лош, рђав син* (Проклећу те, *несине*, Душане; *Несине*, имаш ли уши? Твој отац у крви!; Безумниче и *несине*, стани! У небрата брата није, / У *несина* сина није; Моји *несинови* као да су ми пасторци; пр. су из ранијег периода и из нар. песама).

незет 1. *лош, рђав зетџ* (јавља се и у корелацији са *зетџ*: *а мој зетџе незетџе* и **2.** *необ. онај који није зетџ*).

Негиране именице овог типа, као што се види, дефинишу се углавном типски, при чему се деловима дефиниције, које смо истакли, типа: *лош, рђав, несјособан, зао, који нема јџијичне особине, који није својсјџвен*, указује на њихово вредносно, негативно и непрототипично значење. Оне ретко и секундарно реализују одрично значење, што се у речнику истиче одговарајућим квалификатором (в. пр. за *зетџ 2*). Функционисање именице *недејџе* у игри речи за исказивање нефактивног садржаја исказаног епском формулом, заснива се управо на значењу одрицања, што је омогућило да се и именица *недејџе* нађе на периферији овог лексичко-творбеног микросистема.

5.3. Именице *нејад* и *немука* припадају негираним именицама са значењем осећања, стања, расположења, типа: *неред, нељубав, нерадосџ*,

¹⁰ О префиксу *не-* као семантичком оператору који модификује значење основне именице у смислу одсуства 'правог', прототипичног својства код именица овог типа, односно као о „одредби категоризовања у негативном смислу”, в. Ристић 2002 и 2002а, а одредбама категоризовања, о њиховим типовима и њиховој дистрибуцији, као и о културолошким и другим нелингвистичким и лингвистичким факторима који утичу на избор типичних осбина и концептуализацију прототипичног појма в. Ивић М. 1995: 225-236.

нездравље. Префикс *не-* спаја се углавном са именицама позитивног и неутралног значења, а означава одсуство садржаја исказаног основном именицом. У споју са именицама изразито позитивног значења исказује и негативну оцену садржаја именице у основи. Оне се у Речнику САНУ представљају на следећи начин:

нељубав ... *одсуство осећања љубави; немирљивости, омраза;*
несан а. *несјавање, бдење; б.* *бесаница.*

Тако је у овом речнику представљена и именица **немука** ... *одсуство, неосвојање муке*, а истинитост њеног значења негирана је на стилском плану ироничном употребом, што је у речнику коректно назначено квалификатором „ир.(онично)”. Начин представљања именице *нејад* у Речнику САНУ, такође се може сматрати коректним: **нејад** ... *јад, мука, њаиња (у клеви са жељом да се не освари)*, јер садржи информације о њеном семантичком садржају и њеној прагматичкој функцији у формулаичком изразу антиклетве. Функционално-стилски потенцијал именица овог типа заснива се на еуфемизацији садржаја, што се на комуникативном плану реализује као стратегија скривања праве намере говорника.

6. Представљене именице са префиксом *не-* припадају периферији овог творбеног модела, али по својим семантичким и функционално-стилским карактеристикама, како смо показали, репрезентују не само одређене лексикосемантичке групе којима припадају него и одређене семантичко-синтаксичке и прагматичке појаве у вези са функционисањем негације, партикуле *не*, чувајући крајње границе семантичко-прагматичког пространства партикула као засебне врсте речи. Употреба ових именица у фолклору и народном говору и њихова идиолекатска употреба у савременом језику одражава континуитет у развоју једног веома значајног функционално-стилског дела лексикона и чува његов потенцијал за индивидуално и колективно креирање експресивних и прагматичких садржаја из најразличитијих сфера човековог духовног и материјалног живота. Граница између оцазионалних и регуларних јединица овог дела лексичког система веома је флексибилна, а њу представљају и поетски оцазионализми, типа: *невешар, небојац, невеселка, невидиш, недоуче 'онај који је недоучен', недохваи, недочек, некреи, немилица, несанак, несикој неокор, неидоб, неокреи, неолуб, неребол, неириској, неирискуи, неиробуд.*

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Арутјунова 1998: Арутјунова Н. Д., *Язык и мир человека*, „Языки русской культуры”, Москва.

Вуков речник 1898: Стефановић Караџић Вук, *Српски рјечник*, треће државно издање, Београд.

Гак 1998: Гак В. Г., *Языковые преобразования*, „Языки русской культуры”, Москва.

Грицкат 1961/62: Грицкат Ирена, О неким проблемима негације у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолоџ XXV*, Београд, 115–135.

Ивић М. 1995: Ивић Милка, *О зеленом коњу*, *Нови лингвистички огледи*, Словограф, Београд.

Клајн 1996: Клајн Иван, Лексика, *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 37–86.

Ковачевић 2000: Ковачевић Милош, *Стилистика и грамафика стилских фигура*, Београд, 117–134.

Малобабић 1999: Малобабић Жељка, Сакрални карактер мајчиних груди, *Српски језик IV/1-2*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 847–862.

Московљевић 1996: Московљевић Јасмина, О подизању негације у српском језику, *Јужнословенски филолоџ LII*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 89–98.

Московљевићев речник 1990: Московљевић С. Милош, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким савјетником*, друго издање, Београд.

Оташевић 1995/96: Оташевић Ђорђе, Значење придева са префиксом *не-*, *Наш језик XXX/1-5*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 88–95.

Оташевић 2000: Оташевић Ђорђе, Префикс *не-* са значењем искључивања, *Јужнословенски филолоџ LVI/3-4*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 751–754.

Павловић 1967: Павловић Миливоје, Негационе вредности у реченици, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига X, Нови Сад, 241–256.

Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Ристић 1996: Ристић Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику, *Јужнословенски филолоџ LII*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 57–78.

Ристић 1999: Ристић Стана, Неке карактеристике придева с префиксима *о-* и *йо-* у савременом српском језику, *Наш језик XXXIII/1-2*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 57–67.

Ристић 1999а: Ристић Стана, Категорија очекиваности у неким граматичким и лексичким јединицама, *Научни саставак слависта у Вукове дане 28/2*, Београд, 159–166.

Ристић 2000: Ристић Стана, Конкуренција неких лексичких и граматичких средстава у градирању прагматичке квантификације, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане 29/1*, Београд 223–233.

Ристић 2002: Ристић Стана, Неки аспекти функционалног раслојавања на лексичком нивоу, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане 32*, Београд (рад у штампи).

Ристић 2003: Ристић Стана, Улога конкуренције у регулисању лексичке и функционално-стилске норме (на примеру именица са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-*), V лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица, 195–206.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ОТРИЦАНИЯ И СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

В работе представлены, на основании словарного корпуса *Словаря САНИ*, общие характеристики существительных с начальным *не-*, находящихся на периферии данной словообразовательной модели, т.е. существительных типа *невила*, *нейоменик*, *независница*, *недуџ*; *недейџе*, *немајка*, *несин*, *незейџ*, *немуж*; *нејад*, *немука*, *нељубав*, *несан*, употребленных в необыкновенных примерах типа: *Кад је (Вујан) био даље од куће... зачуо с лијеве стране: „О вило, невило!”* А она ће... прва: *„Пошаљи ми сийџо несийџо по дјейџейџу недјейџейџу!”*; *Зорне неvjесте убили је нејади*; *Доњцу од немукe очи искапаше, вапећ сунце и кишу*. В приведенных примерах выявлены функционально-стилистические характеристики лексического отрицания, а также его отношение к синтаксическому отрицанию. Отношения между этими двумя первичными функциями частицы *не* только при определенных, ограниченных условиях могут быть реализованы как отношения конкуренции. Однако, отношение конкуренции ограничивают функционально-стилистические, семантические и прагматические факторы. Редкие и необычные примеры употребления отрицательных существительных, находящихся на периферии лексической системы, выявляют функционально-стилистическую досягаемость лексического отрицания, представляющую одновременно крайний предел языкового распространения частиц и подтверждающую консистентность системной упорядоченности данной гетерогенной части речи.

Сјана Ристић